

ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ ДОГОВІР 1654 р.

План лекції:

1. Підготовка договору.
2. Переяславська рада.
3. Посольство В.Бутурліна в Україну.
4. «Березневі статті».

Посольство Бутурліна

1 жовтня 1653 р. Земський собор вирішив взяти Військо Запорізьке «під високу государеву руку».

Для юридичного оформлення цього акту в Україну виїхало посольство Василя Бутурліна. У такий спосіб Московія прагнула запобігти небезпечному для себе зближенню України з Портою і небажаному зміцненню Польщі у разі її поразки.

Під кінець 1653 р. в Україну рушило московське посольство Бутурліна, й у січні 1654 р. в Переяславі відбулися церемонії, що символізували перехід України під царську протекцію. 8 січня відбулася рада гетьмана з старшиною і полковниками, а потім з народом. Хоча Переяславська рада ухвалила рішення про прийняття протекції царя, подальші переговори ледь не зірвалися через відмову В.Бутурліна присягнути від імені царя в тому, що той не віддасть українців польському королеві й не порушить їхніх прав та вольностей. Лише усвідомлення цілковитої безвиході, неспроможності власними силами відстояти незалежність, довести до переможного кінця війну з Польщею й домогтися возз'єднання українських земель у межах єдиної держави змусило гетьмана й старшину погодитися на односторонню присягу цареві як протектору. Адже в разі відмови від неї Українська держава залишалася сам на сам з Річчю Посполитою, яка відповідно до Кам'янецької угоди (з ханом) заручилася підтримкою ханства на проведення її негайної окупації.

Протягом січня-березня 1654 р. московські посланці прийняли присягу від жителів 177 населених пунктів. Не скрізь вона проходила гладко. Київський митрополит Косов спочатку взагалі відмовився її складати. З різних причин не присягали козаки Уманського і Брацлавського полків. У кількох селах Полтавського і Кропивнянського полків царські посланці були побиті місцевими жителями. Чорнобильські міщани "Москву неохоче прийняли". Але більшість із приведених до присяги міщан і козаків зробила це з щирою вірою в те, що союз з Росією допоможе вирішити українські проблеми.

«Березневі статті» 1654 р.

Ні внаслідок Переяславської ради, ні внаслідок переговорів з російськими послами Хмельницький і старшина не дістали ніяких гарантій, окрім словесних обіцянок і запевнень від імені царя. Для узгодження деталей і юридичного оформлення союзу до Москви було послано посольство на чолі з генеральним суддею Самійлом Богдановичем-Зарудним і переяславським полковником Павлом Тетерею.

У відповідь на пропозиції української сторони цар затвердив 11 «статей», а також видав жалувані грамоти різним станам України.

Комплекс документів, отриманих П.Тетерею і С.Зарудним 27 березня 1654 р.:

- ✓ Статті (11) в редакції 21 березня з указами, підписаними під статтями
- ✓ Жалувана грамота гетьману Б.Хмельницькому загального характеру
- ✓ Жалувана грамота Війську Запорізькому загального характеру
- ✓ Жалувана грамота Б.Хмельницькому на Чигиринське староство
- ✓ Жалувана грамота українській шляхті
- ✓ Грамоти окремим особам на різні маєтності

Згідно з ними, Україна зберігала широку автономію в галузі адміністрації, судівництва, збирання податків, мала велику армію (реєстр у 60 тис.). Затверджувалися давні права всіх станів. Московський цар вводив до Києва військову залогу з воєводою, гетьман мав сповіщати царя про свої зносини з іншими країнами.

Хоча документи, які оформляли союз України з Росією, за формою мали з боку Хмельницького й старшини характер «чолобитної», а від царя «Жалування», «милості», за змістом вони були договором двох самостійних держав. Але укладаючи договір, обидві сторони ніби навмисне уникали точності у формулюванні його статей, очевидно, надіючись в майбутньому підкоректувати їх реальний зміст на свою користь. При цьому вони переслідували різні цілі. Хмельницький мав на меті дістати військову допомогу від Москви в боротьбі з Польщею, добитися від неї повної незалежності, забезпечити самостійність Української держави, а зносини з царем обмежити сплатою щорічної грошової данини. Московський же уряд мав далекосяжну мету: з часом перетворити Україну на звичайну провінцію Росії.

Причини незадоволення Б.Хмельницького:

- Царський уряд обмежував право дипломатичних зносин Хмельницького, не залишивши права самостійно зноситись з турецьким султаном і польським королем
- Царський уряд залишав за собою нагляд за фінансами України і не погодився на запропоновану гетьманом формулу: сплата певної суми до царської казни
- Під питанням залишалася автономія української церкви
- Царський уряд виявив намір посилати своїх воєвод на Україну

Вчені по-різному оцінюють Переяславський договір 1654 р. Одні вбачають в ньому унію двох держав, другі - угоду про васальну залежність України, треті - військовий союз. Трактатування договору ускладнюється тією обставиною, що, укладаючи договір, кожна з сторін вкладала в нього свій зміст: московська розглядала його як крок до завоювання Україною, українська - сподівалася зміцнити власну державність. Багатовікова відсутність національної держави й тяжкі зовнішні умови штовхали Україну на об'єднання з державою, в складі якої вона не мала перспектив для самостійного розвитку.

За своїми формально-правовими ознаками договір нагадував акт про встановлення відносин номінальної протекції, але за змістом найімовірніше передбачав створення під верховенством корони Романових конфедеративного союзу, спрямованого проти зовнішнього ворога.

Інтерпретації

Варіанти:

- ✓ Персональна унія (В.Сергєєвич, Р.Лашенко)
- ✓ Васальна залежність (М.Грушевський, І.Крип'якевич, Окиншевич, Мякотін, М.Слабченко)
- ✓ Унія реальна (М.Дьяконов, О.Попов)
- ✓ Інкorporація (Розенфельд)
- ✓ Протекторат (М.Грушевський, І.Крип'якевич, Д.Дорошенко, Б.Крупницький, А.Яковлів)
- ✓ Псевдопротекторат (Б.Галайчук)
- ✓ Мілітарний союз (В.Липинський, І.Борщак, А.Яковлів, О.Оглоблін)
- ✓ Мілітарний союз з елементами протекторату (Н.Полонська-Василенко)

Історична доля Переяславського договору 1654 р.:

- Договір системно порушувався обома сторонами від самого початку
- Віленська угода Москви з Польщею (24 жовтня 1656 р.) означала порушення царем обіцянки воювати за визволення України з-під влади Польщі
- При обранні в гетьмани Юрія Хмельницького у жовтні 1659 р. московський посол князь Трубецькой продемонстрував козацькій раді «Статті Богдана Хмельницького» в редакції 14-ти статей...

При всій його невизначеності Переяславський договір 1654 р. мав далекосяжні наслідки:

- на міжнародному рівні він засвідчував відокремлення й незалежність козацької України від Речі Посполитої;

- засвідчував визнання Москвою внутрішньополітичної суверенності Української держави, недоторканості існуючих державних інституцій і витвореної системи соціально-економічних відносин;

- відкривав перспективу довести до переможного кінця війну з Річчю Посполитою й завершити об'єднання земель у кордонах національної держави;

Всупереч порушенню його умов Москвою Переяславський договір слугував для наступних поколінь української еліти найсильнішим і найнепереможнішим доказом суверенності України.

Рекомендована література:

Грушевський М.С. Історія України-Русі. Т.IX. К.,1996–1997.

Грушевський М.С. Договір України з Москвою року 1654. *Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть*. К.,1991. С.53–94.

Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький: Соціально-політичний портрет. К., 1993.

Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження). К.,2003.

Оглоблин О. Українсько-московська угода 1654. Київ; Львів, 2005.